

Eduard Laamani päevik lähiajaloo allikana

IV

HEINO ARUMÄE

Algus Tuna 1/2000

E. Laaman tuntud poliitikutest ja kultuuritegelastest

Nagu eespool viidatud, oli E. Laamani tutvusringkond erakordselt lai, ta tundis praktiliselt kõiki aktiivsemaid poliitikuid, juhtivaid majandus- ja kultuuritegelasi jne. Kui lisaks arvestada, et talle meeldis jälgida inimesi, analüüsida nende eesmärke ja käitumismotiive, siis pole ime, et tema päevikus leidub oluliste sise- ja välispoliitiliste küsimuste kõrval lausa lugematul hulgal paljusid isikuid iseloomustavaid hajamärkmeid. Tavaliselt on päevikusse kantud teistelt isikutelt kuulnud andmed ja hinnangud, omapoolsete kommentaaride osas on E. Laaman üsna tagasihoidlik.

Mõistagi ei saa kõike päevikus fikseeritud võtta puhta kullana. Mõnigi kord võib tegemist olla kas kuulduste, moonutatavate hinnangute või klatšiga. Muide, E. Laaman on enamiku oma märkmetest teinud tingivas kõneviisis, nt "Laidoner olevat", "Päts pidavat", "Tõnisson olla" jne. Samas on ka pävikupidaja ise toiminud teatud mõttes filtrina, kandes päevikusse teiste isikute kohta kuuldust vaid väikese osa, just selle, mis talle endale mingis mõttes olulisena on tundunud.

Päevikus on kõige rohkem tähelepanu pööratud Eesti tuntumatele poliitikutele: K. Pätsile, J. Laidonerile, J. Tõnissonile ja K. Eenpalule.

Päeviku järgi otsustades on E. Laamani isiklik arvamus kindral J. Laidonerist positiivne. Ühte tema avalikku kõnet kuulates leidis Laaman 1926. aastal, et kindralil on ülevaatlik terve mõistus, ta on asjalik, kuigi ka jutukas ja paljusõnaline, kes kipub rohkem ütleva, kui ta vast on mõelnud. (II, 152)

1920. aastatel oli J. Laidoner pikemat aega Riigikogu väliskomisjoni esimees ja tema rolli II Riigikogu puhul iseloomustab E. Laaman järgnevalt: "Laidoner olla väliskomisjoni täielik peremees. Anderkopp on liiga ettevaatlik ja iseseisvuset, Amberg ("Sambo") lihtsalt rumal, sots Johansonist öelnud sotsid ise, et teda tõsiselt ei ole vaja võtta – teda valitud ainult s/elle/p/pärast, et ta ise tahtnud. Kornel olla närviline ja tujukas, Laretei kirjutab aina protokoli ega pole kunagi suud lahti teinud, Tupits tulnud seepärast, et komisjonis ka Vaba Maa esitaja on ja sealt ehk mõne sõnumi saab. Lattik, kes mullu Saksa orientatsioon, hakkas nüüd rääkima, et meie ikkagi vähe tähelepanu Vene keele õpetamisele anname." (II, 81).

Eriti palju tähelepanu on E. Laaman pühendanud Eesti juhtpoliitikute seisukohtadele autoritaarse režiimi aastatel. Kui võrrelda E. Laamani päevikus esitatud rikkaliku materjali alusel K. Pätsi, J. Laidoneri ja K. Eenpalu sisepoliitilisi eesmärke, siis on selge, et kõige liberaalsem neist oli J. Laidoner, kõige järjekindlam diktatuuritaotleja K. Eenpalu.

13. märtsil 1936 tsiteeris A. Piip E. Laamanile Laidoneri sõnu: "Meie eksponeeritud seisukorra juures võib ainult rahvavalitsuslik kord meie rahvast vajalikuks enesekaitseks ühendada." (III, 125)

Esialgul pärast 12. märtsi riigipööret oli Laidoner valitsuse tegevuse suhtes üsna kriitiline. Ta leidis, et valitsus tegeleb vaid pisiasjadega ning riigireform ei edene. Ta rõhutas eriti, et haridusminister Nikolai Kann kukkus oma koolireformiga läbi, et ühtluskooli likvideerimine oli viga ning üliõpilaste arvu tulnuks reguleerida muude abinõudega.

E. Laaman leidis 1936. aasta sügisel, et esialgu väga liberaalne Laidoner andis tasapisi autoritaarsele kursile järele ja seda nähtavasti pineva rahvusvahelise seisukorra tõttu. (III, 168) Tasapisi tõmbus Laidoner aktiivsest poliitikast tagasi ja kujunes rohkem esindusfiguuriks, kuid välispoliitikas säilitas ta arvestatava mõju. J. Teemant arvas 1938. aasta augustis, et oma passiivsusega on Laidoner senise populaarsuse kaotanud. Leidus isikuid, ka paar kindralit, kelle arvates olnuks soovitatav Laidoneri tagasitulek aktiivsesse poliitikasse.

Pole saladus, et "suure kolmiku" – Pätsi, Laidoneri ja Eenpalu – omavahelised suhted olid üsna pingelised. Tõsi küll, Pätsi ja Laidoneri mitte just kõige parem läbisaamine kajastub päevikus vaid kaudselt, mõlemad olid tasakaalukad mehed ja hoidusid enamasti teineteise suhtes teravusi ütlemast. Seevastu Eenpalu suhtes ei pidanud kumbki vajalikuks oma antipaatiat varjata. 1935. aasta septembris tähendas Laidoner, et Eenpalul on energiat rohkem kui mõistust ja sedalaadi kommenteere esineb rohkemgi.

Seevastu K. Pätsi suhted K. Eenpaluga olid keerulised ja vastuolulised. See teema vajaks spetsiaalset uurimist, kuna ta võimaldaks paremini mõista autoritaarse režiimi kujunemislugu Eestis.

K. Einbund-Eenpalu oli juba 1920. aastate algul tuntud kindlakäelise siseministrina, kes sõjajärgsetes segastes oludes suutis organiseerida korralikult funktsioneeriva politseiametkonna ning luua riigis normaalse korra. Nagu eespool märgitud, pidas K. Päts 1934. aastal just teda kõige sobivamaks meheks siseministri kohale ja järgnevalt mängis ta sisepoliitika kujundamisel olulist rolli. Esialgul töötasid nad

enamasti üksmeeles, kuigi Pätsi arvates oli Eenpalu ajuti liiga tormakas. Aastate kuludes muutus kahe kange mehe vahekord üha komplitseeritumaks.

Nagu juba eespool viidatud, kubiseb päevik negatiivsetest hinnangutest K. Eenpalu aadressil, kuid K. Pätsi kohta on neid hoopis vähe. Näiteks Karl Selter, kes oli küll 1933. aasta oktoobrist kuni 1938. aasta maini majandusministriks, hindas kainelt ja läbinägelikult autoritaarse valitsuse poliitikat. Ta leidis, et Einbund-Eenpalu on politseinik, aga mitte riigimees. (III, 37) 1935. aasta juunis tähendas Selter: "Isamaaliidu on ta oma politseiliste meetoditega mokka keeranud – on teinud sellest oma kodakondlaste killa, aga mitte rahvusliku liidu." Selteri arvates kukutab Eenpalu kõik "vana" plaanid läbi ja ta tuleks peaministri kohalt välja vahetada. (III, 70)

Mitme tookordseid olusid tundnud isiku hinnangul kasvas Eenpalu Pätsil üle pea ja kujutas endast autoritaarse poliitika peamist liikumapanevat jõudu. E. Laamani päevikumärkmetest jääb mulje, et K. Päts oli riigireformi käigus selle tulemustes mõneti pettunud, sest see, mis asjast välja tuli, ei kattunud täiel määral sellega, mida ta algselt kavandas. 30. aprillil 1936 märkis E. Laaman päevikusse isikliku arvamuse: "Kas Päts mitte sellepärast Eenpalu juhtimisele pole sattunud, et ta oma kodades on pettunud?" (III, 134) Täpselt sama arvas A. Anderkopp 5. oktoobril 1936: nüüd, kus Päts on oma kodadega kuival, viib Eenpalu juhtprintsipi läbi, küllap aastaks viieks, ega enne mingit takistust ole. (III, 165)

J. Teemanti arvates oli K. Eenpalu suur auahnus lausa õnnetus. 1938. aasta augustis ta väitis, et Päts on Eenpaluga võrreldes väiksem kurjus.

Päevikus on fikseeritud ka paar otsest konfliktit Pätsi ja Eenpalu vahel. Näiteks 1938. aasta detsembris olid kõne all dekreedid, mis olid varustatud nii valitsuse liikme kui ka presidendi allkirjaga. Päts heitis Eenpalule ette, et dekreetide puhul valitsus peidab end presidendi selja taha ning kogu vastutus ja paha-meel dekreetide puhul langeb presidendile. Pätsil oli muidki etteheiteid ning sõnavaheetus läks nii teravaks, et proua Eenpalu jooksis toast ära.

Kuna Pätsi suhtumine Eenpalusse oli ül-

diselt teada, siis küsiti sageli: miks teda ametist ei vabastata? Endine riigivanem J. Teemant konstateeris 30. detsembril 1938: "Pole ühtki, kelle ees P/äts/ E/enpalut/ maha ei tee – ometi hoiab sellest kinni." (IV, 103)

Venekeelse ajalehe toimetajale Schultsile kurtis K. Päts, et Eenpalu ärritab kõiki, ning lisas: "Kuid Eenpalut ära lasta olla ka ohtlik – ajaks siin kogu riigi/kogu vastasrinda."

Muude kaalutluste kõrval tuleb arvestada ka seda, et K. Pätsi tervis halvenes, tema energia ja töövõime vähenesid ning sellistes tingimustes oli tal mugav tugineda K. Eenpalule.

Mõistagi võib K. Pätsi avalikes esinemistes ja eravestlustes täheldada eneseõigustust ja küllap ka enesepettust. K. Päts ütles küll otsesõnu, et ta tahaks surra demokraadina, et ta "ei kleepuvat omal kohal", et ta pole Ulmanis, kes end igaveseks loeb jne, kuid samas hakkas ta end asendamatuks pidama. Iga aastaga stagneerus autoritaarne režiim üha rohkem. Kord tähendas ajakirjanik Voldemar Kures: "Toompea muust ilmast isoleeritud, ei kuule, ei näe, ei loe midagi, mis ilmas sünnib." (III, 307)

K. Pätsi on peetud poliitikuks, kes ei lähtunud isiklikest emotsioonidest, ei pidanud pikka viha ja suutis eilsete vastastega koostööd teha. Seda teesi kinnitab K. Pätsi suhtumine sotsialistidesse, tema valmisolek vabadussõjalastega kompromissi leidmiseks jne. Siiski leidis üks silmapaiste poliitik, kes kompromisse ei tunnustanud ja kelle suhted K. Pätsiga olid algusest lõpuni üsnagi pingelised. Jutt on muidugi Jaan Tõnissonist.

Eriti 1920. aastatel on päevikus J. Tõnissonile pühendatud palju tähelepanu. Arvukad päevikumärkmed jätavad temast samasuguse mulje, nagu see trükisõnas korduvalt on fikseeritud. Tõnissoni iseloomustatakse kui enesekindlat, enesekeskset ja äärmiselt energilist isikut, kes oli harjunud kõikides üritustes juhtrolli mängima. Ta sattus kergesti konflikti mitte üksnes poliitiliste vastaste, vaid ka mõttekaaslastega. Päevikuski viidatakse, et iseseisvama mõttelaadiga isikud lahkusid tema parteist.

Huvitaval kombel kuulis E. Laaman siiski paarilt vestluskaaslaselt, et isepäisena tuntud Tõnisson oli ajuti mõne oma mõttekaaslase mõju all. 1926. aastal on märgitud, et varem

avaldas talle mõju Jaan Järve, siis Adam Bachmann, viimasel ajal aga August Kerem, kelle mõju hinnati kõige soliidsemaks. (II, 138)

E. Laaman kuulis korduvalt kurtmisi, et Tõnissoni aktiivsus on isegi ülemäära suur. 14. novembril 1924 kinnitas Ado Anderkopp, kelle parteikaaslane O. Strandman oli A. Akeli valitsuses rahaministriks, E. Laamanile: "J. Tõnisson tahetakse maksu mis maksab Riigikogu esimehest kõrvaldada – ei lase valitsust töötada. Ka Akel olla sellele otsusele jõudnud, kuid ei leita tale ametit, muidu läheb vabanedes veel hullemaks. Või anda tale jälle raha, et sõidaks väljamaale? Aga ta majandusajad halvad, pangad ei anna." (I, 174) Ka O. Strandman kurtis, et Eesti Panga nõukogu istungitel tuleb tal pidevalt taluda J. Tõnissoni kallaletunge.

J. Tõnissoni raskest majanduslikust olukorrast on päevikus korduvalt juttu. On viiteid sellele tuntud tõsiasi, et Tõnisson oli juba 20. sajandi algul oma Postimehega suurtes majanduslikes raskustes ja kõige halvemast pääses ta seoses abiellumisega jõukast perest pärit Hilda (Hildegard) Lõhmusega.

Päevikus leidub viiteid J. Tõnissoni ebaaktiivsusele majandusajades ning asjaolu, et tema abikaasa esinduskulude osas raha ei lugenud. Hans Oidermann tähendas, et Tõnisson sureb ükskord nälga või on riigi pensionil.

12. detsembril 1927 on päevikusse märgitud: "Valitsuskriisi aegu J. Tõnisson valitsust looma hakates Chr/istian/ Kaarnale: Laske ometi ükski kord; seitse aastat olen küll töötanud tööline olnud!" (II, 256) E. Laaman märkis lakooniliselt J. Tõnissoni riigivanemaposti kohta: "Hädaabitööd."

J. Tõnisson on läinud ajalukku kui riigivanem, kelle valitsuse ajal toimus 1933. aasta juunis nn krooni kukutamine, s.o Eesti valuuta devalveerimine 35 protsendi võrra. See samm soodustas kriisiraskustes vaevleva majanduse elavnemist. K. Eenpalu väitis küll hiljem, 12. juunil 1939 E. Laamanile: "Krooni kukutas J. Tõn/isson/ mitte ise, vaid alles Eenpalu nõudel. J. Tõn/isson/ lubas ainult komisjoni moodustada, kes küsimust uuriks." (IV, 150) Teisalt on väidetud, et J. Tõnissoni suhtumist krooni devalveerimisse mõjutas oluliselt tema koalitsioonipartneri – asunike,

riigirentnike ja väikepõllumeest koondise – resoluutne nõue, kes vastasel korral ähvardas koalitsioonist lahkuda.

Mõistagi kajastub päevikus ka Jaan Tõnissoni ja Konstantin Pätsi suur vastasseis, mis oli lahvatanud juba sajandi algul seoses K. Pätsi tulekuga Eesti poliitikasse ja kestis kuni 1940. aastani. Tõnisson oli ja jäi K. Pätsi autoritaarse režiimi järjekindlaks vastaseks. Ta osales ka nelja endise riigivanema protestiaktisoonis K. Pätsi tegevuse vastu. J. Kukk teatas 3. oktoobril 1936 Laamanile: "End/istel/ riigivanematel teoksil hoiatusmemorandum riigivanemale. Piip viis Tõnissonile, kes lubas kaasa teha." (III, 163) Laamani andmetel oli selles aktsioonis kõige aktiivsem J. Kukk, seega nähtavasti ka algataja, dokumendi algteksti koostas A. Piip. Memorandumile kirjutasid alla J. Kukk, A. Piip, J. Teemant ja J. Tõnisson. Märkikirja sisu pooldas ka J. Jaakson, kuid riigiametnikuna ei pidanud ta sobivaks sellele alla kirjutada.

30. oktoobril esitasid Kukk, Piip ja Tõnisson memorandumi K. Pätsile, J. Teemant ei tulnud kohale, et end mitte ärritada. Laamani andmetel räägiti murest olude normaliseerimise pärast, rahva seas esinevast rahulolematusest, õiguskorra puudumisest ja omavolijuhumitest, kandidaatide esitamisest seoses eelseisva Rahvuskogu valimisega jt küsimustest ning lõpuks paluti valimised edasi lükata. (III, 182, 183)

2. novembril tutvustas K. Päts memorandumit valitsusele, kes otsustas jääda endistele seisukohtadele. (III, 184)

K. Päts oli J. Tõnissoni järjekindlast opositsioonilisusest häiritud, sest just tema oli kujunenud autoritaarse režiimi vastu võitlevate demokraatlike jõudude juhtkujuks. On teada, et Päts püüdis Tõnissoniga mingisugusele kokkuleppele jõuda, kuid tulutult. 8. märtsil 1938 kõneles K. Päts E. Laamaniga Riigikogu töö perspektiividest, kurtis opositsiooniliste ringkondade tegevuse üle ja lõpuks ohkas: "Jah, ega Tõnissoniga ikka läbi ei saa, ta on puupea." (III, 279, 280)

1938. aasta detsembris seoses seitsmekümenda sünnipäevaga sai J. Tõnisson suurte auavalduste osaliseks. E. Laaman märkis päevikusse K. R. Pusta sõnad: "Tõnissonil oli 22/12 täielik triumf – võttis vanal silmad märjaks.

Kui kirikus õp. Kerem talle jutlust pidas prohvitetest, kes kuningale suu sisse tõtt ütlesid, siis lihtnaised: See ju Jaan!" (IV, 93, 94) Seoses "tähepäevaga" avaldati suuresti tänu Hans Kruusi ja Jaan Roosi jõupingutustele mahukas ja sisukas teos J. Tõnissoni töö- ja võitlusrohketest elust.¹

Seni, kuni Tõnisson kritiseeris autoritaarset režiimi, oli ta valitsusringkondadele lihtsalt ebamugav isik, kuid 1939.–40. aastal sekus ta otseselt välispoliitikasse ja seda peeti juba täiesti lubamatuks.

Lausa kurblooline on asjaolu, et J. Tõnisson, tema poeg Ilmar ja nende mõttekaaslastes hindasid sõjaeelses pingelises situatsioonis Moskva poliitikat põhimõtteliselt väärt. Millegipärast nad arvasid, et Balti riikidel pole Idast ohtu karta ning et Saksa agressiooni ohjeldamiseks on Nõukogude Liit valmis koostööks Suurbritannia ja Prantsusmaaga. Näiteks J. Tõnissoni ja veel viie Riigikogu liikme kirjas president K. Pätsile 20. maist 1939 väideti, et Venemaal pole põhjust muuta oma korrektset poliitikat Balti riikide suhtes, sest väljapääs Läände on avanenud Murmanski piirkonna kaudu. Lisaks käis J. Tõnisson Helsingis ja Stockholmis propageerimas oma välispoliitilisi tõekspidamisi. Mis aga eriti pahameelt äratas: J. Tõnisson astus Helsingis oma vana tuttava Hella Wuolijoe vahendusel kontakti sealse Nõukogude saatkonnaga.

K. Päts oli J. Tõnissoni läbirääkimistest Helsingis ja Stockholmis vähemalt osaliselt informeeritud, võimalik, et Tõnissoni enda poolt. 2. detsembril 1939 tähendas ta E. Laamanile: "Suvel käis Soomes ja Rootsis, Wuol/ijoe/ kaudu kõnelenud venelastega, tahtnud, et Soome ja Rootsi vahendaks meid Moskva "kaudse agressiooni" tagatiste asjus. Soome ja Rootsil aga Moskva suhted meist pinevad." (IV, 171)

30. septembril kohtus E. Laaman Helsingis H. Wuolijoe ja kõne alla tuli ka J. Tõnissoni isik. Päevikumärge fikseerib lakooniliselt: "H. Wuolijoki/ soovib Jaan Tõnissoni ärakasutada – tal Nõuk. Venes suur moraalne autoriteet." (IV, 163, 164) Niisiis soovitas Nõukogude Helsingi saatkonna informaatorkasutada Tõnissoni Eesti ja Nõukogude Liidu suhete süvendamisel. Seevastu K. Pätsi valitsus pidas J. Tõnissoni isetegevuslikke välispoliiti-

lisi samme ja lähenemistaotlusi Moskvale ohtlikeks ja püüdis teda isegi Eestist eemaldada. K. Päts ütles ise E. Laamanile, et ta katseb Tõnissoni kusagile Balkanile saata, kus ta oleks vähem kahjulik. (IV, 171) Ilmselt on mõeldud mingisugust diplomaatilist auameetit, kusjuures sõna "Balkan" tuleb võtta ülekantud tähenduses, sest sealsete riikidega polnud Eestil lähemaid suhteid.

Päevikus leidub viiteid, et valitsusringkondades kavandati E. Laamani isiklikul osavõtul J. Tõnissoni suhtes tõepoolest mõningaid meetmeid, kuid nende konkreetsem olemus ei selgu. Näiteks 15. novembril 1939 käis E. Laaman Tõnissoni asjus Laidoneri jutul, ning ka see oli vastu – kuid millele? 1940. aasta kevadel pakuti Tõnissonile mingisugust välismaasõitu. 5. mail on päevikusse märgitud: "...läksime Estonias kaklema Tõnissoni/ sõidust loobumise põhjuste pärast." (IV, 207) Taas ei ole selge, millisest pakkumisest Tõnisson keeldus.

Lisaks mainitud juhtpoliitikutele antud hinnangutele leidub päevikus huvitavaid tähelepanekuid kümnete kodu- ja välismaiste poliitikute ja kultuuritegelaste kohta. Järgnevalt on esitatud vaid mõned päevikumärkmed ühelt poolt Eestis ja teiselt poolt maailmapoliitikas tuntud isikutest.

Nagu mõned teisedki sotsialistide liidrid, pakkus ka Karl Ast K. Pätsile oma teeneid, kuid esialgu ei võetud neid vastu. Ta hindas autoritaarset režiimi nii: varem oli rahvas psühhoosis, nüüd on Toompea hirmupsühhoosis, kardab tiigri seljast maha tulla.

Diplomaadi ja välisministri Ado Birgi isikule on päevikus pühendatud palju tähelepanu. Mitmest suust kuulnud hinnangud olid negatiivse varjundiga: teda nimetati intrigaaniks ja laveerijaks, kes pealegi Moskvast püüdis sealsete võimudega liiga hästi läbi saada ja teravamate küsimuste käsitlemist vältida. Välisministeeriumi informatsiooniosakonna juhataja Hans Oidermann tähendas, et Birgiga tuleb rohkem sõidida kui Venega.

Üsna põhjalikult kajastub päevikus ka nn Birgiaad, see, kuidas Nõukogude luureorganid ta oma võrku mässisid. Mainitud juhtum on ajalookirjanduses juba valgustamist leidnud ja päevikumärkmed vaid kinnitavad avaldatud seisukohti.²

Moskva pingelistes oludes sai A. Birgi närvisüsteem kannatada ja 1924. aasta sügisel esitas ta lahkumispalve. 29. oktoobril 1924 fikseeris E. Laaman: "Pusta pool Birk, Einbund, mina, siis Rebane. Birki luigelaul. /.../ Rebane robustilt: kui saadik tahab lahkuda, kuidas võib valitsus teda keelda? (Birk kõigutab närviliselt jalga). /.../ Pusta: valitsus pani ette edasi jätta. Rebane: seal semikoolon, aga mis edasi? Pika manööverdamise peale, et mis edasi, see oma teada jäägu, seletas Birk, et jääda lahkumise juurde kindlaks." (I, 165)

Tegelikult suudeti A. Birk ümber veenda ja see asjaolu läks nii temale endale kui ka Eesti riigi prestiižile kalliks maksma. Moskva luureorganite provokatsiooni soodustas A. Birgi äärmiselt kahtlustav iseloom ja süvenev närvilisus. Isegi Nõukogude saadik Tallinnas ütles E. Laamanile, et Birgil polnud peas midagi korras ja ta kannatas tagakiusamismaania all. (II, 255)

Ka saadik Londonis O. Kallas ei leia mõne kommentaatori silmis armu. Rudolf Möllersoni subjektiivse arvamuse kohaselt kõlbaks ta ainult riigiraamatukogu juhatajaks. Läti saatkonna töötajad olevat olnud arvamusel, et Kallas kirjutab oma ettekannetes vaid seda, mida ta Läti saadikult kuulis.

Mõningaid hinnanguid on fikseeritud ka Heinrich Laretei kohta. Ühe Tartu professori arvates oli Laretei tema kõige laisem üliõpilane, kes sooritas kolme aastaga vaid kaks eksamit, pealegi võttis ta liiga noore ja kogenemata 1926. aastal vastu Moskva saadiku koha. Üks teravmeelitseja tähendas, et paari aasta pärast on ta meie parimaid diplomaate, sest oskab õigel ajal vaikida.

Päevikus on korduvalt fikseeritud juristi, poliitiku ja välisministri Ants Piibu tegevusega seotud seiku.

1922. aastal arendas Päevalehe peatoimetaja Hans Rebane tema kui välisministri vastu ägedat kampaaniat. Üks välisministeeriumi

¹ Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Koguteos tema seitsmekümenda sünnipäeva puhul. Tartu, 1938.

² E. Medijainen, Ado Birgi lugu. – Looming 1991, nr 8, lk 113–1121. E. Medijainen, Brigadist. Eesti sidemetest ja Roman Birgi rollist Nõukogude vastuluure operatsioonis "Trust" aastail 1922–1927. – Luuramisi. Salateenistuse tegevusest Eestis XX sajandil. Artiklite ja dokumentide kogumik. Koostanud Tiit Noormets. Tallinn, 1999.

töötaja kirjeldas, kuidas kampaaniat alustati: "Üks seltskond pannud Rebase Lindenis täis ja tsuskanud, et P/iip/ tema vastu isiklikult. Rebane: Ma neile kuraditele näitan!" (I, 26, 27) Ja näitaski: Päevalehe pideva ja ägeda kampaania käigus süüdistati A. Piipu kõigepealt selles, et Eesti saatkond Moskvas oli muutunud spekulatsioonikeskuseks. Väide oli sisuliselt õige, kuid see oli toimunud enne A. Piibu ametisseastumist Eesti valitsuse otsesel mahitusel ning pealegi püüdis just tema selles osas korda luua. Kampaania mõjul oligi A. Piip sunnitud ministritoolilt lahkuma.

Nagu eespool juba märgitud, on päevikus palju tähelepanu pööratud K. R. Pusta isikule ja tema ebaõnnestumistele välispoliitika valdkonnas. E. Laaman kuulis mitmelt isikult, nende seas ka Pusta lähematelt kaastööliselt, et välisminister on ülikõrge enesehinnanguga, vormilistes küsimustes väiklaselt noriv ega leia kontakti poliitiliste ringkondadega. Julius Seljamaa edastas Laamanile Rootsi saadiku abikaasa sõnad: "Proua Undén rääkida: Pustal olla uhkust rohkem kui Rootsi kuningal." (I, 142) Ta saatis tagasi Saksa saadiku Bruno Weddingi kirja, kus tema nime ees puudus sõna *Excellenz*.

Pusta tegevust välisministrina saatsid eriti 1925. aastal ebaõnnestumised ja skandaalid. Vaid majanduslikus mõttes tundis tavaliselt raskustes olev Pusta end välisministrina hästi. Välisministeeriumi töötaja Johan Markus teadis E. Laamanile kinnitada, et Pusta saab peale priikorteri ja teenijate 35 000 marka ministripalka, 30 000 marka esindusraha ja pool Pariisi saadiku palgast, kokku u 150 000 marka kuus.

Riia saatkonna töötajad olid 1938. aastal hädas saadik Hans Rebasega, kes armastas pummeldada ja ise kiitles, et ainult lätlastega juues saab midagi ära teha. Kõige kurja juureks peeti proua Johannat: "Naisest nurka surutud kipub Rebane kõrtsi, kutsub saatkonna rahva kaasa." Proua Johanna isepäine ja egoistlik tegevus põhjustas nii suure konflikt, et saatkonna sekretär Willem Kruus ja sõjaväe esindaja Villem Saarsen esitasid Tallinnas ultimaatum: kas nemad või Rebane.

Ka saadikul Moskvas August Traksmaal oli oma naisega probleeme, nii et ta lõpuks olevat just seetõttu pidanud kohalt lahkuma. (III, 260)

E. Laamani terava pilgu eest ei jäänud kõrvale ka prof Jüri Uluots. On tähelepanav, et võimud pidasid professorit silmas seoses tema vabadussõjalastest sõpradega. Kolonel Richard Maasingu andmetel toimus tema korteris isegi läbiotsimine, kus leiti kirjavahetus Soome paremradikaalse organisatsiooniga IKL *Isänmaallinen Kansanliike* (Isamaaline Rahvaliidumine), kusjuures Uluots olevat esinenud Saksa orientatsiooni pooldajana.

Rahvuskogu töös puutus Laaman Uluotsaga pidevalt kokku ja andis temale ühes komisjonis kogetu põhjal sellise hinnangu: "Uluots ainuke poliitiline juht, kuid võimata pudrupea. /.../ Streber, suur rahmaja, aga mitte tegija, õige nüri jurist, vaistu asemel idiosyncrasionid, kangekaelne ja otsustamatu, eluvõõras – Stammtischredner ja Commersprofessor." (III, 244)

Kui J. Uluots 1939. aasta sügisel sai peaministriks, selgus peagi, et ta sellele ametikohale hästi ei sobi ja kõneldi väljavahetamise vajadusest. Sobivaks kandidaadiks peeti näiteks A. Piipu.

Järgnevalt veel paar näidet sellest, mida E. Laaman on Eesti kultuuritegelaste kohta päevikusse märkinud.

1937. aasta suvel Pärnus viibides kuulis E. Laaman Johannes Vares-Barbarusest, et Vabadussõja ajal pidi ta sõjavastaste meeleolude levitamise eest sõjakohtu alla antama, kuid lõpuks autasustati Vabadusristiga. Põhjuseks olevat olnud asjaolu, et ta suutis ohvitseridele narkootikumide hankida. Ka Pärnus olevat teda teatud seltskonnas tuntud arsti-ärimehe-
na, kellelt võis saada narkootikumiretsepte. (III, 236)

Päevikus on korduvalt juttu kohtumistest Anton Hansen Tammsaarega. Vestlustes puudutati kultuuripoliitikat, haritlaste olukorda, valitsuse ja rahva vahekorda. Autoritaarsesse režiimi suhtus Tammsaare teadagi kriitiliselt, viidates ka asjaolule, et äritsejaid soositakse, ehitustöid teostatakse prestiiži huvides jne. 27. novembril 1935 kurtis ta, et režiimi surve tõttu enam ei teagi, mida tohib kirjutada. Mõnikord pillas Tammsaare sapiseid märkusi, näiteks Henrik Visnapuu kohta: ta oli pahempoolne sots, siis vaps, nüüd isamaalane, ei tea, mis tast edasi saab.

Millegipärast tundis E. Laaman erilist huvi Hella Wuolijoe ja kogu Murrikute perekonna vastu. Päevikumärkmed kajastavad H. Wuolijoe elulugu, tema tegevust ärinaise, metsatöösturi, kirjaniku ja veidi ka poliitikuna. 1930. aastatest on teada, et Wuolijoki oli Nõukogude saatkonna informaator, kuid päevikus leidub viiteid tema kahtlastele kontaktidele juba 1919.–1920. aastal. Tookord oskas Wuolijoki luua erakordselt tihedad suhted Soome ja Balti riikidesse saabunud Briti esindajate ning sõjaväelise missiooni liikmetega. Jaan Tõnisson kavatses ta saata Eesti saatkonda Londonis, kuid inglased hoiatasid, et see ei ole soovitatav.

H. Wuolijoe õde Salme Pekkala, kes hiljem abiellus tuntud Inglise kommunisti, india päritolu Rajane Palme Duttiga, oli juba 1920. aastate algul Kominterni agent, kes käis Lääne-Euroopas Moskvas raha hankimiseks kalliskive müümas. Kui ta 1920. aastal Tallinna saabus, laskis Meiklejohn tema puudritoosist Inglise kommunistide nimestiku varastada. (II, 52)

E. Laaman on teinud märkmeid ka E. Wuolijoe teatritükkide kohta. 1936. aasta detsembris arvas ta "Niskamäe naistest": "Tükk nagu Hella Wuolijoki ise, mis mulgist, on ehtne, temperamentne, iseloomulik, mis sotsist – vale ja õõnes." (III, 199) Muide, H. Wuolijoki ise arvas, et Erna Villmer rikkus tema Koidula ära, tegi temast sentimentaalse ja pateetilise kuju. Kuid vana ärkamisaegne tegelane vana Mohrfeldt, kes Koidulat oli tundnud, tähendas: "Täitsa nagu elav Koidula." (III, 21)

Päevikus leidub korduvalt nükkeid Kultuurkapitali aadressil. Mõistagi polnud mõnedki kultuuritegelased rahul toetuste jaotamisega ja sedalaadi nurinal oli sageli isiklik alatoon. 1925. aasta oktoobris jutustas A. Veiler Tartust tulles: "Kõik kultuurkapitali /toetuse/ saajad pummeldavad kõvasti. Päeval kohvikus, öhtul restoranis; lauldakse roppe laule üle restorani saali. Koort kaebab selle kultuurkapitaliga ei mõista õiete midagi peale hakata; saad teise kätte, jood maha, siis mitu päeva pea haige, ei saa tööd teha." (II, 97, 98)

Lisaks kohalikele suurustele oli E. Laamanil võimalus palgest palgesse näha üsna paljusid selle maailma vägevaid.

1937. aasta septembris Nürnbergis rahvus-sotsialistide pidustustel viibides iseloomustas

ta natside juhte järgnevalt: "Hitler – pontifex maximus, Hess – distsiplineeritud truudus. /.../ Göring – Kraftnatur, ikka mokant naeratus. Mugav – midagi K. P/äts/i meeletuletav nurgelises näos ja vitaliteedis. Goebbels – literaat, kes ka miimib Kraftnatuuri, ikka rahu, püüab varjata oma lonkamist. Himmler – kaval /.../, ümmargune labane vürtspoodniku nägu. Lutze – garnisoni tüüp, kõne St/affel/SS paraadil – sacrilegium (meie – Jumala tahete teostajad). Streicher – ise rasvane juut." (III, 253)

Joseph Goebbelsi juures toimunud vastuvõtul jäid E. Laamanile meelde kõigepealt tema näos domineerivad tumedad ja põlevad silmad ning hoost ja innust kantud kõnelemisviis. Ajakirjanik Axel de Vries tähendas: "tal on šarmi!" (III, 253, 254) Pole ime, et Goebbels naistele meeldis. Laaman kuulis, et tema vahetõttu ühe tuntud ja temperamentse filmistaariga lõppes tüliga, mille käigus Goebbelstil paar hammast suus lahti löödi. Skandaalist päevakorrale tõusnud abielulahutus suudeti ära hoida – õnnetuseks nii naisele kui lastele, kes oleksid mürgisurmast pääsenud.

E. Laaman kuulis raadiost Hitleri kõnesid ja tegi nende kohta sarkastilisi märkmeid. 12. septembril 1938 peetud kõnet on iseloomustatud sõnadega: "hullunud undervits hullunud inimeste seas". Üks baltisakslane kordas pärast kõne kuulamist lakkamatult: "Wieder Krieg! Schon wieder Krieg." (IV, 43)

Moskvas töötades oli E. Laamanil kokkupuuteid sealse Saksa suursaatkonna töötajatega. Suursaadikut vana krahvi Friedrich Werneri von der Schulenburgi iseloomustas ta kui toredat bismarkiaanlikku tüüpi, kasutades tema kohta ka sõnu "noobel" ja "laadna". Seevastu saatkonnanounik Gustav Hilger oli Laamani arvates päris venelase moodi, kes oli juba 20 aastat Moskvas elanud ja Staliniga 19 tundi juttu ajanud. Vestluses Laamaniga olevat ta esialgu teinud propagandat, siis aga muutunud pessimistiks. Ta märkis ka seda, et suur puhastus Punaarmees 1937. aastal, kus kõrvaldati 80% juhtivast kaadrist, olevat halvanud selle võitlusvõime. (IV, 182, 183)

18. veebruaril 1940 ühe Saksa suursaatkonna vastuvõtu puhul registreeris Laaman, et seltskondlikus kõneluses oli toon venelaste suhtes irooniliselt üleolev. (IV, 186)

Moskvas oli E. Laamanil kokkupuuteid ka Nõukogude juhtkonna tippu kuuluvate isikutega. 10. detsembriga 1939 dateeritud päevikumärgmes iseloomustab ta mõnda neist: "Dinee Eesti saatkonnas: Molotov, Voroshilov, Mikojan, Budennõi, Potjomkin jt. Suur valve, palju kõnesid ja veine. Molotov – rusak Volga tagant, Voroshilovil palju sarnasust Laidone-riga /.../ Mikojan – tulesäde, kaukasi küll, elav, vaimukas. Budennõi – Murat." (IV, 174, 175) Dinee vältel läksid mõne mehe, eriti Budjon-nõi, keelepaelad päris lahti. Kui Laidoner omavahelise vestluse käigus soovis, et sõda ei tuleks, tähendas see: "Nii see on, aga kui oled sõja spetsialist, siis soovid ikka, et ta kord tuleks." (IV, 175)

Laamanile ütles Budjonnõi, et Saksa sõjaväe esindaja kindral Ernst Köstring oli endine mõisnik Tuula kubermangust, kes Vene ratsaväes ohvitserina teenides oli Budjonnõi ülemus ja keda tsaarivõimud tema saksa päritolu pärast solvasid. Kui Budjonnõi talle kord Hitleri "Mein Kampf" ette heitis, olevat Köstring tähendanud, et Hitler on geenius. Kui Budjonnõi Laamanist lahkus, pani kaks sõrme suu ette, paludes Köstringi puutuvast jutust vaikida. (IV, 175)

Isiklikku elu puudutavaid märkmeid on päevikus suhteliselt vähe, need puudutavad peamiselt perekonnalugu ja esivanemaid. Siiski on fikseeritud ka paar liigutatavat lugu tütar Ilonast (sündinud 1934. aastal). Nelja-aastase-na jagas tütar vanemate muret Eesti tuleviku pärast 12. septembril 1938, kui vanemad ilmselt vahetasid mõtteid Hitleri sõjaka kõne üle, on päevikusse märgitud: "Illi õhtupalve: Pai inglid, ärge laske sõda siia meie maja äralõhkuma – see on ometi mu ema maja!" (IV, 43)

Korruptsioonist ja Eesti eliidi mentaliteedist

E. Laamani päevik on vajalik allikas ka mentaliteediajaloo uurijatele. Valitsusringkondade poliitilist kultuuri ja eetilist taset kajastavad märkmed kinnitavad teadaolevat tõsiasja, et mõlemast jäi tookord tublisti vajaka. Spekulatsioon, altkäemaksuvõtmine, riigivara omastamine, riigivõimu kasutamine ärimees-te ja teatud poliitikute huvides jne oli levinud

eriti vabariigi algusaastatel, kuid sedalaadi negatiivseid nähtusi esines küllaga ka 1930. aastatel. Mõnes mõttes oli kahtlaste tehingute sõlmimine autoritaarse režiimi tingimustes isegi lihtsam ning pealegi ei saanud need nii kergesti avalikkusele teatavaks.

Esialgu pärast Tartu rahu sõlmimist avanes paljudele valitsusringkondadega seotud isikutele, aga ka kohalikele ja rahvusvaheliste avantüristidele rikastumiseks kaks soodsat teed: hangeldamine riigivaraga³ ja ülikasumite teenimine Nõukogude Venemaaga sõlmitud kaubandustehingutelt.

Teatavasti 1920. aastate algul oli Eesti Nõukogude Venemaale peamine aken ja uks suhtlemisel Läänega ning mõnda aega toimus Venemaa väliskaubandus peamiselt Eesti kaudu. Et Nõukogude kaubandusesinduse töötajad olid sageli asjatundmatud, organiseerumisvõimetud ja lohakad ning sageli ka äraostetavad, muutus Tallinn siinkandis seninähtamatuks spekulatsioonipesaks ja igasuguste kahtlaste tehingute sõlmimise keskuseks. E. Laaman oli kõige sellega juba oma ametikoha tõttu hästi kursis ja fikseeris mõndagi ka päevikus.

Eriti põhjalikult on iseloomustatud Nõukogude kaubandusliku esindaja Isidor Gukovski tegevust, kes esialgu täitis ka diplomaatilise esindaja ülesandeid. Tegemist oli endise börsimaakleriga, kes kunagi olevat vanglas istunud – tema enda sõnade kohaselt poliitilistel põhjustel, tegelikult aga kahtlaste tehingute pärast. Samas tuuakse näiteid, kuidas välismaalased ja ka kohalikud ärihaid ülikasumeid teenisid. Näiteks üks läti päritolu USA kodanik müüs 2–3 miljonit paari igivanu sõduri-saapaid, teenides kuni 2 dollarit paarilt; Tallinnas kahtlase ärimehena ja Nõukogude agenda tuntud Hutscheider hankis suuremal hulgal sõjaväe riidevarustust. Proovipartii oli kvaliteetne, ärimees sai 75% tasust kätte ja alles hiljem selgus, et kaup oli täiesti alaväärtuslik. Kõige suuremaid kuritarvitusi esines Nõukogude kulla müümisel Lääne-Euroopasse.

Lõpuks Gukovski vangistati ja tema juurest olevat leitud Lev Trotski sekretäri kiri, mis paljastas Trotski mahhinatsioone tema Pariisis elava pankurist onuga. Kartes pahandusi, olevat Gukovski Moskvas maha lastud, avalikkusele teatati aga surmast kopsupõletiku tagajärjel. (I, 63)

I. Gukovski kriminaalset tegevust meenu-
tab oma mälestusteraamatus aastail 1920–21
Tallinna kaubandusesinduses tegutsenud
Georgi Solomon, kes ise esitleb end ülimalt
ausa inimesena.⁴ E. Laaman on päevikusse
märkinud: "Teda peeti nõukogude ringides
väga ausaks, peaaegu "valgeks vareseks." Tal-
linna äri ringides kuuldus aga temast varsti
sama lugusi, mis Gukovskistki." (I, 58)

Muide, G. Solomon iseloomustab oma
mälestustes pankur Klaus Scheeli kui läbini
ausat ärimeest. Hiljem selgus, et just tema löi-
kas Moskva kullaoperatsioonidelt tohutuid
kasumeid. E. Laaman kuulis, et Nõukogude
saatkonna hilisemate kokkuvõtete kohaselt sai
Scheel Nõukogude Venemaa kulla toimetami-
se eest läände 28–30 miljonit kuldrubla legaal-
set ja kuni 42 miljonit illegaalset tulu. Saat-
konnal oli dokumentaalseid tõendeid küll vaid
7 miljoni kohta, kuid sellest piisas, et Scheeli
kohtuga ähvardada. Kohtuprotsessi kartes
asus pankur ohtlikke dokumente hävitama.

Scheeli pank omandas korraaks Eesti ma-
janduselus nii suure tähtsuse, et mõne isiku
arvates oleks ta suutnud kõigutada isegi Eesti
marga kurssi.

1930. aastatel oli Scheel kontaktis nii bal-
tisakslastest natsionaalsotsialistidega kui ka
Berliini kõrgete võimukandjatega, näiteks Alf-
red Rosenbergiga. Üks vestluskaaslane väitis,
et Scheel olla vabamüürlane, mis Berliini või-
mumeeste silmis oli surmapatt, kuid tema
positsioon oli siiski kindel: "Ometi dirishee-
rida Scheel siin kogu sakslust – naerda, et siin-
sed natsid teha ainult seda, mis tema lubab."
(III, 263)

Euroopa mõõdupuuga mõõtes oli Eesti igas
mõttes vaene riik. Laias laastus kehtib selline
määratlus ka Eesti majandus-, poliitika- ja kul-
tuurieliidi kohta. Samas oli eestlastele omane
tugev tung haljale oksale tõusta ning suhteli-
segi majandusliku heaolu saavutamiseks ei
valitud vahendeid. Pealegi olid sõja-aastad, kui
riigivargus, altkäemaks jms lausa normiks ku-
junesid, ühiskonna eetilise tasapinna alla vii-
nud. See asjaolu paistis 1920. aastatel silma
mitme välisriigi esindajale. Näiteks kurtis Soome
saadik ametnike seas levinud altkäemaksu-
võtmise üle. Ka Nõukogudeaadik Petrovski
kurtis E. Laamanile, et siin hulk tegelasi ainult
siis asju ajab, kui millestki isiklikult huvita-

tud. Võib-olla oleks vaja olnud siia 300 000
dollarit tuua, mida viisakate altkäemaksude-
na jaotades politikat teha, muidu pole huvi.

Seoses kohalikus poliitikas ja majandus-
elus domineeriva eliidi koondumisega klubis-
se Centum muutus just see asutus nii oluli-
seks kõikvõimalike kokkulepete ja tehingute
sõlmimise kohaks, et E. Laaman nimetas klubi
Eesti poliitbürooks. Mitmesugused avaliku-
se eest varjatud hämarad tehingud ei jää-
nud kitsamate asjatundjate ringkonnale sala-
duseks ja kadestajate lepitamiseks kujunes
komme, et kahtlastest kasumitest tuli kinki-
da osa klubile. Selles osas paistis eriti silma
metsaäri tegelev AS Silva, kes valitsuse soo-
simisel sai ülisoodsalt metsariielubasid.

18. märtsil on E. Laaman päevikusse mär-
kinud jutuaajamise H. Vellneri ja H. Oider-
manniga. "H. Vellner: Centumi koosolekul
keegi teinud end rumalaks, pärinud: siia
tuuakse kingiks kallid vaipe, mööbelt, pilta
jne. See on hea, aga kust need kõik tulevad?
Juhatus vastanud, nad saada praegu ainult
minevast aastast aru anda, praegusest antak-
se tuleval.

Tegelikult lugu nii, et Omuli metsa müügi
operatsioon, millest riigikogus aru päriti, vii-
di Silva kaudu siiski läbi, kes 2 1/2 miljoni eest
Centumile kingitusi tegi. Hiljuti tõsteti järsku
tubakatolle ja vabrikud, kes tagavarad teinud,
tõid ka kingitusi Centumile, Lafarme üksi 5
miljoni eest.

Oidermann: Tubakatolli kõrgendusest tee-
ninud vabrikud 50 miljonit. Centumile läks
ainult viisakuse osa, muu kleepus tegelaste
eneste sõrmede külge.

Siin on see kokkuleplikkuse vooruse vili.
Ikka kurdeti, miks parteid kisuvad. Niname-
hed leppisid isekeskis kokku, tegid Centumi
– meie politbüroo ja – koergi ei haugu enam."
(II, 133–134)

Insener Märt Raud kinnitas, et keegi asja-
osaline, kes oma nime ei soovinud nimetada,
tegi Centumile anonüümselt väärtusliku kin-
gituse: "Olin vastuvõtmise vastu: kui neil häbi
nime nimetada, siis meil häbi vastu võtta. Aga
kus sellega – vastu võeti." (II, 277, 278)

³ Vt lähemalt: O. Karma, Eesti Vabariigi majanduspolii-
tika. Kaks aastakümnet 1919–1939. Tallinn, 1999.

⁴ G. Solomon, Sredi krasnyh voždej. Moskva, 1995.

10. aprillil on päevikusse kantud Harju Panga kokkuvarisemist uurinud ekspertide hinnang pankroti põhjuste kohta. Allakäigu põhjused olid samasugused, nagu neid taasiseseisvunud Eestis korduvalt on kuulnud. (II, 265–268)

Päevikumärkmete põhjal käitus ka Järvakandi klaasitehase üks omanikke Gerhard Lukk tehase rahaga üsna omavoliliselt. Kord olevat ta lasknud endale 4000 krooni välja maksta ja sõitnud ühe tuntud ministri õega Inglismaale. Kokku olevat ta tehasele põhjustanud 40 000 krooni kahju. (III, 129, 130)

Omaette huvitav teema on ärimeeste ja firmade toetus erakondadele ja nende häälekandjatele. Sedalaadi toetusi maksti omal ajal sügava saladuskatte all, tagantjärele on raske midagi tõestada ning tuleb piirduda vaid kuulduste fikseerimisega.

Näiteks on päevikus märgitud, et Ado Birk toetas vana sõbra Jaan Tõnissoni valimiskampaaniat üsnagi suure summaga. H. Oidermanni sõnade kohaselt oli ka AS Silva toetanud Tõnissoni kampaaniat 3 miljoni margaga, sest võimul olles olevat ta Silvat soosinud. Kuna aga Tõnisson võimule ei pääsenud ja mainitud miljonid osutusid mahavisatud rahaks, siis olevat see olnud viimaseks pauguks Silva pankrottiminekul. (II, 162)

On üldiselt teada, et eriti 1930. aastate teisel poolel tegesid ärimehed Linde, Tamsar, ukrainlane Bondarenko jt intensiivselt relvääriga. 23. jaanuaril 1939 märkis E. Laaman päevikusse: "Boris Linde lõi Bondarenkot üle 14 000 £ üheltainsalt operatsioonilt, jättes tale tasumata/arusaamatu sõna/. Sealt ollagi Linde rikkused. Nüüd Boris Linde kardab Saksamaale sõita, sest sealt ostetud relvad viinud ta Hispaania valgete asemel punastele." (IV, 116)

Päevikus leidub viiteid, et kõrged riigiametnikud kasutasid oma ametiseisundit kasulikeks tehinguteks. Näiteks 8. mail 1938 on fikseeritud: "Veemaal ja Soomanil Tartus ja nüüd ka Narvas busside kontsessioon – kõvad tulud." (IV, 13)

Päevikus on paaril korral juttu tehingutest AS Tselluloos aktsiatega. Kord kuulis E. Laaman ühelt Puhkilt, et Tselluloosi direktor ja üks suuremaid osanikke Emil Fahle oli enne sõda tehase raamatupidaja, kes "pidanud neid nii, et suure osa aktsiatest omale sai". (I, 103)

1938. aasta lõpul ja järgneva aasta algul äratas valitsusringkondade informeeritud isikute seas tähelepanu asjaolu, et mainitud tehase aktsiad kavatseti osta Eesti riigile, kusjuures vahendajateks olid advokaat S. Paul, relvakaupmehed Tamsar, B. Linde jt. Seoses altkäemaksunõudega nad vahistati, kuid vabastati varsti. Küll aga leiti August Jürima allkirjaga dokument, kus oli juttu 600 000 krooni suurusel altkäemaksust. Hiljem selgus, et spetsiaalses lepingus komisjonitasu kohta nähti müügikuludeks ette 1 miljon krooni, sellest 250 000 krooni ühele eliidiladvikusse kuuluvale isikule. Altkäemaksuafääriga seotud isikuid vastutusele ei võetud, sest kohtuprotsessiks olevat tõendeid liiga vähe olnud. (IV, 108, 109) Küll aga kompromiteeris see lugu Jürimad, keda põllumehed olid just soovinud L. Sepa asemel majandusministriks.

9. mail jutustas Kaarel Liidak E. Laamanile talurahva huvide kaitsjatena esinenud tegelaste omavahelisest võitlusest: "Teatud määral Hünerson – käsikäes Eenpaluga, Jürima – K. P/ätsi/ga. Eksporttampajade valimistel oli nende vahel suur lahing, Jürima sai 2/3, Hünerson 1/3, Võiekspordis Hünersoni mehed enamuses. Maapanga presid/ent/ Johanson – Hünersoni mees, Krediitkassa – Jürima käes, s/ee/p/ärsast/ viimasel ajal eelistatakse viimast esimesele." (IV, 136–139)

Kokkuvõtliku hinnangu Eestis vohanud korruptsioonile andis Karl Ast. Kui ta pärast pikemat eemalviibimist kodumaale jõudis ja siinsete oludega veidi tutvus, ütles ta 21. aprillil 1939 E. Laamanile: "Ei oleks uskunud, et niisugust korruptsiooni leian. Kui see veel mõni aasta kestab, oleme läbimädanenud." (IV, 132)

Nagu eelnevast ilmneb, on Eduard Laaman oma päevikus fikseerinud hulgaliselt huvipakkuvaid seiku paljudelt elualadelt. Tinglikult öeldes on tegemist isegi Eesti Vabariigi igapäevaelu avalikkuse eest enam või vähem varjatud külgi kajastava omapärase teatmeteosega.

Mitmekülgsest andeka ja ülimalt tööka isikuna on E. Laaman jätnud sügava jälje meie ajalooteadusesse, ühiskondliku mõtte arengusse ja ajakirjanduse ajalukku. Tema elu ja töö ootab põhjalikku uurimist. 